

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2021-I

**Zeist in de
(ballon)vaart der volkeren**

**De Koppelsluis en zijn
sluiswacht(st)ers**

**Herinneringen aan de
Kleuterschool 'Griffensteyn'**
Van het bestuur

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 51 nummer 1. Maart 2021.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

H. Beudeker, D. van de Kamp, mw. Fl. de
Vrijer en mw. M. Wagenaar, redacteuren en
J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs
en adreswijzigingen kunnen schriftelijk
worden gemeld via Postbus 342, 3700
AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres:
info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Zeist in de (ballon) vaart der volkeren 3

Weinig lezers zullen weten dat
Zeist voor en na de Eerste Wereld-
oorlog het centrum van de - toen
belangrijke - Nederlandse (gas)bal-
lonvaart is geweest. In dit artikel
dat verhaal en bijvoorbeeld de rol
die de Gasfabriek hierin speelde,
maar ook de voorgeschiedenis en
enkele aanverwante zaken.

De Koppelsluis en sluiswachter(st)ers 14

In de 17^e-eeuwse waterverbinding
tussen Zeist en Utrecht lagen twee
sluizen, om het hoogteverschil
van bijna 1,5 m te overbruggen.
In Zeist was dat de nog steeds be-
staande Koppelsluis. Deze bijdrage
gaat over de geschiedenis van deze
sluis en de mensen die de sluis be-
dienden (en daarbij soms een borrel
schonken).

Herinneringen aan 'Griffensteyn' 20

Naar aanleiding van de herinne-
ringen van kleuterleidster Wil van
der Vinne in Seijst 2017-I over deze
kleuterschool in de jaren 1969-1985
haalt Gerard van Delft nu zijn
herinneringen op over een eerdere
periode: 1946-1950.

Van het bestuur / Jaarverslag ZHG 2020 24

De vaste rubrieken 'Van het bestuur' en 'Jaarverslag 2020 van het ZHG'
worden gecombineerd omdat ze allebei kort zijn vanwege het niet doorgaan
van de meeste ZHG-activiteiten.

Zeist in de (ballon)vaart der volkeren

Een korte geschiedenis van de Nederlandse (gas)ballonvaart en de rol van Zeist daarin.

Op 1 december 1783 maakten Jacques Charles en Nicolas-Louis Robert vanuit Parijs de eerste ballonvaart met een gasballon.

BRON: H. NABBEN, *LICHTER DAN LUCHT, LOS VAN DE AARDE*, (BDUMEDIA, BARNEVELD 2011), P.14

Jan Peter van 't Sant

In het begin van de 20^e eeuw was er, naast het experimenteren met de eerste vliegtuigen, een opleving in de ballonvaart in Nederland die in de eeuw daarvoor was begonnen. Vanaf 1910 tot 1927 heeft een terrein bij de Zeister Gasfabriek daarin een belangrijke rol gespeeld.

Dit artikel wil daar aandacht aan besteden. Er zijn echter nog meer connecties tussen Zeist en gasballonnen. Om een en ander in het juiste perspectief te kunnen zetten ga ik eerst kort in op enkele aspecten van ballonnen.

**Jan Pieter Minckelers
(1748-1824), uitvinder
van het steenkolen- of
lichtgas.**

BRON: H. NABBEN, *LICHTER
DAN LICHT, LOS VAN DE
AARDE*, (BDUMEDIA, BARNE-
VELD 2011), P.63

‘VLIEGTOESTELLEN’

Je kunt je op twee manieren langdurig in de lucht ophouden. Dat kan met een hulpmiddel dat zwaarder is dan lucht door middel van starre of draaiende vleugels. Bij voldoende snelheid krijgt het toestel een ‘lift’ en gaat de lucht in. Voorbeelden daarvan zijn vliegtuigen, respectievelijk helikopters.

De andere manier om je in de lucht te begeven is met een hulpmiddel dat in zijn geheel lichter is dan lucht. Dat is een ballon, gevuld met een lichter-dan-lucht gas. Die beweegt mee met de heersende luchtstroom. Als je een luchtballon uitrust met een propeller, dan is die voor zijn koers niet meer afhankelijk van die luchtstroom. Een dergelijk toestel noemen we een luchtschip, zoals de bekende zeppelin.

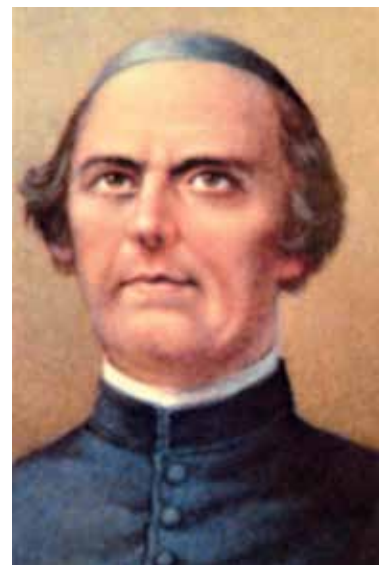
Een vliegtuig en een luchtschip ‘vliegen’, een ballon ‘vaart’. Conform het spraakgebruik zal ik echter ook ballonnen soms laten ‘vliegen’.

GAS, ‘LICHTER-DAN-LUCHT’

Het hierboven aangeduide lichter-dan-lucht gas dat nodig is voor een ballon kan lucht zelf zijn. Als lucht wordt verwarmd zet het uit en wordt daarbij lichter dan omringende koudere lucht. Hoewel Chinese teksten van voor 1000 v.Chr. al vertellen over bemane ballonvaart, beschouwen we de heteluchtballonvaart van de gebroeders Montgolfier (Joseph:

1740-1810; Jacques: 1745-1799) op 21 november 1783 boven Parijs als het begin van de (bemande) ballonvaart. De gebroeders vlogen niet zelf: aan boord van die eerste bemane heteluchtballon waren Jean-François Pilâtre de Rozier en de François Laurent markies d’Arlandes.

Er zijn echter ook gassen en mengsels die lichter zijn dan lucht. Waterstof is het lichtste gas. Daarmee en met mengsels van waterstof worden de zogenaamde gasballonnen gevuld. De eerste bemane vlucht met een gasballon was op 1 december 1783, slechts tien dagen na de Montgolfier-vlucht, ook in Parijs. Professor Jacques Charles (1746-1823) was de bedenker. Hij vloog met één van de bouwers, Nicolas-Louis Robert, als passagier. De gasballon was gevuld met waterstof gemaakt door zwavelzuur te laten reageren met ijzervijzel. Probleem van waterstof(mengsels) is de brandbaarheid ervan. Bekend is de ramp met het Duitse luchtschip de ‘Hindenburg’ dat op 6 mei 1937 bij de landing in Lakehurst (New Jersey) in de Verenigde Staten vlam vatte. In het ontstane inferno kwamen 35 van de 97 inzittenden om. Daarna ging men vaak het onbrandbare edelgas helium (ontdekt in 1868; voor het eerst vloeibaar gemaakt in 1908) gebruiken. Nadeel daarvan is dat het relatief duur is, zeker begin 20^e eeuw. Tegenwoordig gebruikt men daarom meestal heteluchtballonnen.

Eerdere proeven met onbemande gasballonnen door Charles brachten de Belgische Lodewijk Engelbert hertog van Arenberg (1750-1820) er toe Leuvense professoren onderzoek laten te doen naar een gas voor gasballonnen dat sneller was te produceren dan waterstof uit zwavelzuur en ijzervijzel. Dat lukte de natuurkundige Jan Pieter Min(c)kele(e)rs (1748-1824), oorspronkelijk afkomstig uit Maastricht. Hij ontdekte op 15 oktober 1783 dat bij droge distillatie¹ (voor de noten: zie verwijzing onderaan dit artikel) steenkool een geschikt gas afgaf. Het gas – een mengsel van vooral waterstof en methaan² – bleek viermaal lichter dan lucht. Hij vond dat steenkool de beste grondstof was, maar testte bijvoorbeeld ook droge destillatie van hooi, stro, roet, turven, wol, haar en beenderen.

Ballonvaart was de eerste toepassing van dit zogenaamde steenkoolgas. Minckelers ontdekte ook dat dit gas brandde met een felle vlam, geschikt voor verlichting. Voor dat doel werden vanaf begin 19^e eeuw fabrieken gesticht voor commerciële productie van steenkoolgas, dat ook wel lichtgas of stadsgas ging heten. Men gebruikte het vooral voor straatverlichting. Pas rond 1900 ging men dit gas ook gebruiken voor verwarming en koken. Een belangrijk bijproduct van de productie van steenkoolgas is de cokes die overblijft na het vervluchtigen van het gas uit de steenkool.

Een gas dat lijkt op steenkoolgas is het zogenaamde residu- of oliegas. Dit wordt op vergelijkbare wijze door droge distillatie gemaakt uit afvalolie (petroleumresidu) en teer. De gasfabriek van Utrecht gebruikte dit procedé van 1908 tot 1925. Ook dit gas werd gebruikt in de ballonvaart, maar is iets zwaarder dan steenkoolgas.

Puur aardgas is ongeschikt voor ballonvaart: het is relatief zwaar ten opzichte van waterstof of steenkoolgas.

Zeist kreeg in 1859 een particuliere stadsgasfabriek op een terrein (nu: de Brouwerij) bij Slot Zeist. Toen na 30 jaar de concessie afliep nam de gemeente de productie van stadsgas over in een nieuwe fabriek die 'ver buiten de bebouwde kom' werd gebouwd aan de Gasweg (nu: Steynlaan). De gasfabriek heeft als zoda-

nig gefunctioneerd tot 1959. Rond die tijd ontdekte men het aardgasveld van Slochteren. De stadsgasproductie in de Gasfabriek werd beëindigd en de fabriek ging fungeren als opslagplaats en distributeur van aardgas.

DE NEDERLANDSE BALLONVAART

De eerste bemande ballonvaart in Nederland werd uitgevoerd door de Fransman Jean Pierre Blanchard (1753-1809) in Den Haag met een gasballon, gevuld met waterstof uit zwavelzuur en zink. Dat was al in 1785.

De eerste Nederlander die een ballonvaart maakte was Abraham Hopman (1770-1832). Hij voer succesvol met een zelfgemaakte gasballon in 1804 in Rotterdam.

Rond dezelfde tijd werd veel met ballonnen gevlogen, zowel gevuld met waterstof als met hetelucht. Daarbij en bij allerlei experimenten en shows met fakkels, lampen en vuurwerk die men gaf vanuit de ballonnen ging nogal eens wat mis. Daarom kreeg Nederland al in 1808 een eerste 'Luchtvaartwet', waarin het werd verboden om '... Luchtbollen [*op te laten*] waaraan gehecht zijn Lampen, Fakkels of eenige andere brandende Stoffen ...'. Verder werd onder andere bepaald dat '... ieder die zo'n Luchtbol op laat gaan, of daartoe de hand leende, telken reize [*elke keer*] verbeuren een boete van een duizend gulden, en, buiten staat zijnde om de voornoemde boete te voldoen, arbitrairlijk en naar exigentie [*eis*] van zaken wordt gestraft.'

De eerste dode van de Nederlandse luchtvaart viel te betreuren in 1893:

De ballonnen Amsterdam en Rotterdam van de KNVvL, hier tijdens een wedstrijd voor luchtballonnen vanuit Den Haag in 1912.

BRON: H. NABBEN, *LICHTER DAN LUCHT, LOS VAN DE AARDE*, (BDUMEDIA, BARNEVELD 2011), P.156

betalend passagier Dirk Dolman sloeg bij een opstijging vanuit het Tivolipark in Utrecht over boord toen de ballon een huis raakte.

Regelmatig werden ballonvluchten gemaakt in de 19^e eeuw; meestal 'tot lering ende vermaak'. Maar de belegering van Parijs in de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871 bracht nieuwe toepassingen: vanuit Parijs werd de eerste 'luchtpost' verstuurd naar onbezet gebied en het leger deed er de eerste luchtverkenningen mee.

Het Nederlandse leger kreeg eind 19^e eeuw belangstelling voor de toepassing van ballonnen. Men dacht vooral aan bemande en onbemane kabelballonnen (ballonnen die met een kabel op hun plaats worden gehouden) voor het overbrengen van

seinen en het doen van verkenningen. Daarvoor schafte men in Parijs 2 kabelballonnen aan in 1886 en 1887. Experimenten met de ballonnen waren niet erg geslaagd en na 1890 werden ze niet meer gebruikt bij oefeningen.

Rond 1900 kwam er meer belangstelling voor de luchtvaart in Nederland. Dit had een aantal oorzaken. Ten eerste was er de automobieliindustrie. De motoren die daarvoor werden ontwikkeld zouden ook toegepast gaan worden in de eerste vliegtuigen. Lichte versies daarvan zouden ook gebruikt worden voor de besturing van luchtschepen. Verder begon het enthousiasme waarmee men in Frankrijk, België en Duitsland luchtvaartonderzoek deed ook door te dringen in Nederland.

In 1907 leidde dit er toe dat luite-

nant-ter-zee Alfred Emile Rambaldo (1879-1911; hij kwam om bij een ballonvaart in Nederlands-Indië) op 19 oktober met een aantal geestverwanten de Nederlandsche Vereniging voor Luchtvaart (NVvL, slechts kort genoemd Vereniging ter Bevordering van de Luchtscheepvaart; vanaf 1912 kreeg de NVvL het predicaat 'Koninklijk') oprichtte. Als doelstellingen voor de NVvL werden de volgende 7 punten geformuleerd:

1. Luchtvaart gerelateerd wetenschappelijk onderzoek;
2. De ontwikkeling van de luchtvaart in de koloniën;
3. Toepassing van luchtvaart voor het leger;
4. Volgen van de nieuwste ontwikkelingen op luchtvaartgebied;
5. Opleiden van ervaren luchtschippers (balloncommandanten en later ook vliegtuigpiloten);
6. Stimulering van de luchtsport (vossenjachten bv.);
7. Stimuleren van zakelijke toepassingen van luchtvaart.

Onder luchtvaart werd nadrukkelijk vliegen met vliegtuigen, luchtschepen en ballonnen verstaan.

Begin 1908 werd door een aantal Rotterdammers geld beschikbaar gesteld aan de NVvL om een ballon te kopen. Dit werd de 'Rotterdam', een gasballon van 1200 m³ met een doorsnede van 13 m, gebouwd door de firma Clouth Gummiwerke AG in Keulen in Duitsland. Op dat mo-

Luchtfoto van de Gemeentelijke Gasfabriek in Zeist (gebied midden rechts) met daarachter het NBM-treinstation en midden boven huize Bethanië. Het witte bolletje in het midden is een ballon die wordt klaargemaakt (1921 à 1923).

COLLECTIE ZHG

ment was er maar één gediplomeerd (ballon)luchtschipper in Nederland: kapitein P.J. Post van der Steur (1871-1960). Hij had zijn opleiding in Wenen in Oostenrijk gekregen. Hij was commandant van de eerste vlucht van de 'Rotterdam'. Er waren twee passagiers, die de vlucht gewonnen hadden met een loterij. Er werd gevlogen vanaf het zogenaamde Suikerterrein in Utrecht (waar in 1911 de Munt werd gebouwd).

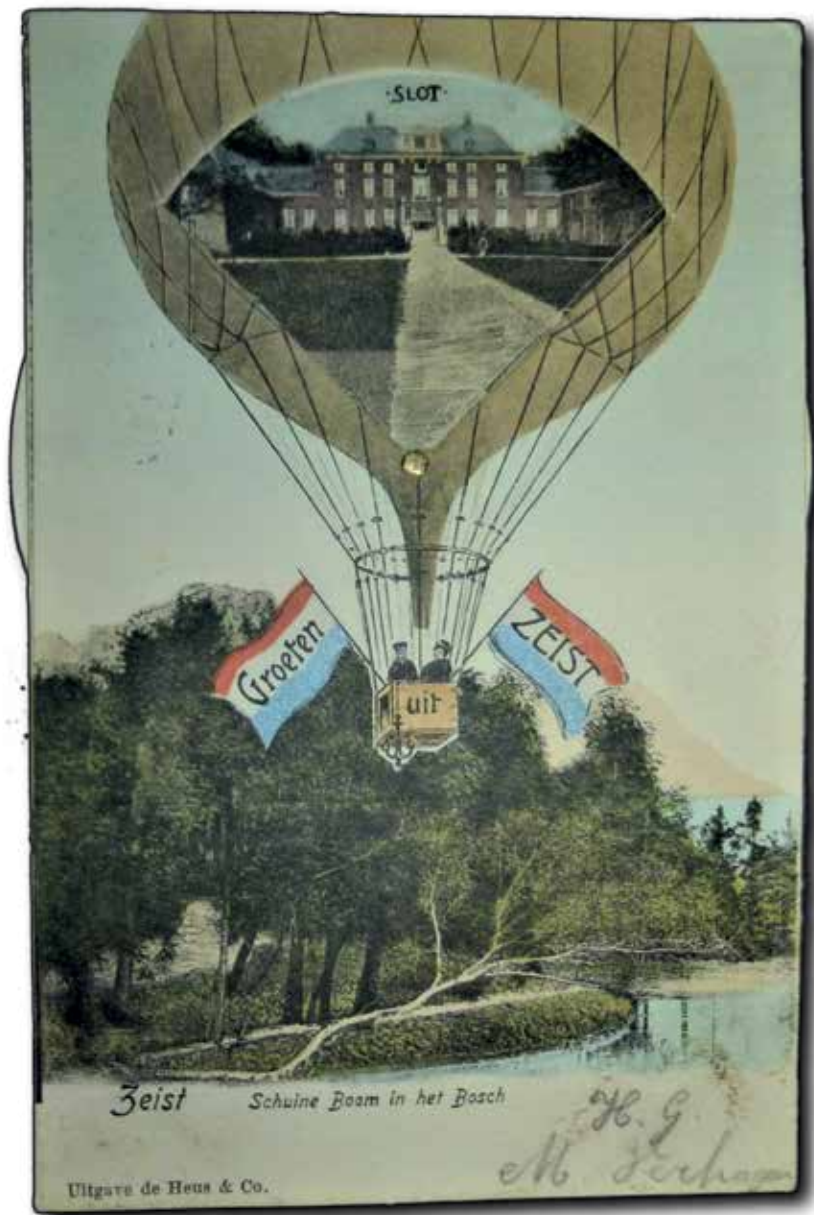
De (K)NVvL kreeg de beschikking over de ballonnen de 'Rotterdam' (1200 m³, 1908), de 'Amsterdam' (1260 m³, 1910)³, de 'Utrecht' (600 m³, 1912) en de 'Neerlandia' (1290 m³, 1921). Tot 1910 werden de ballonvaarten meestal vanaf Utrecht gemaakt. Eerst vanaf het Suikerterrein, later bij de gasfabriek bij de Wittevrouwensingel (nu het Griftpark).

ZEIST EN DE GASBALLONVAART

Hieronder volgt een bespreking van de rol die Zeist gespeeld heeft in de gasballonvaart. Die is vooral verbonden met het oplaten van ballonnen bij de Gasfabriek, maar er zijn ook nog een paar andere connecties.

Een Zeister uitvinder

Het eerste wat er over Zeist en de ballonvaart valt te melden, is een uitvinding, die helaas grotendeels verloren is gegaan. Hij staat op naam van de Fransman Jean Maurice d'Amblé (1746-1821) (ook: Dambélé of Damblay). Na een tijd huis-

Gekleurde ansichtkaart. Op de draai-schijf is een fotootje van Slot Zeist zichtbaar (1913).

COLLECTIE EVERT VAN TELLINGEN

Aankondiging 'Maandagavond: Luchtballon opstijging' tijdens de grote Landbouwtentoonstelling Zeist in 1909.

COLLECTIE ZHG

onderwijzer te zijn geweest trok hij zich rond 1797 terug op de hei ten noorden van Zeist. Hij richtte daar een ontginningsboerderij op, bekend als Wallenberg. Onder andere gebruikte hij daarbij de mest van de soldaten en hun paarden van het Franse leger van generaal Marmont. Die betrokken in 1804 een groot kamp ten noorden van Zeist en ten westen van het latere dorp Austerlitz. Zij waren de oprichters van de Pyramide van Austerlitz. D'Amblé leverde ook hout aan het kamp. Hij had – net als veel tijdgenoten – belangstelling voor de wetenschappen. De eerste vaarten in 1783 met een heteluchtballon van de gebroeders Montgolfier en met een waterstofgasballon van Charles in hetzelfde jaar, waren kennelijk voor d'Amblé een inspiratiebron voor het schrijven van een boekje 'Nouvelle Théorie Aérostatique' (Nieuwe luchtballontheorie). Helaas is daarvan alleen de inleiding overgeleverd. Hij schrijft daarin dat hij in het eerste hoofdstuk zijn 'propre système [aërostatique]' (zijn eigen luchtballonsysteem) zal behandelen. In het derde hoofdstuk zal hij een beschrijving geven van 'toute la machine aërostatique' (de hele luchtballonmachine). Ten slotte zal hij in het vijfde en laatste hoofdstuk de 'machine en pleine course' (machine in volle vlucht) tonen, o.a. met 'les manoeuvres qu'il faut faire pour la diriger' (de handelingen die men moet verrichten om haar [de machine] te sturen). Kortom, het klinkt als een eerste voorloper van een luchtschip of

Groote Tuinbouwtentoonstelling Zeist.
ZATERDAG 11 SEPTEMBER
's middags: Corso en Ringrijderij
met versierde rijwielen,
's avonds op OUD-SEYST:
Groot Bal Champêtre
onder leiding van den Heer D. v. BEMMEL, Utrecht.
Entrée f 0.50 (bij ongunstig weder in de Eetzaal).

GROOTE TUINBOUW-TENTOONSTELLING te Zeist,
op Oud-Zeyst.

Zaterdagavond: Groot Bal.
Maandagavond: Luchtballon opstijging.
Dinsdagmiddag: Speenhoff laatste optreden.

zeppelin. Dat wordt bevestigd door een tekening waarvan de onderste helft bewaard is gebleven. Daarop is te zien een (...) zeer ijle lattenconstructie – met aan weerskanten een soort afhangend lang, dun luchtroer, – (...) hangende onder (...) wat wel een ballon zal geweest zijn (...).⁴

De eerste ballonvaarten

Een concreter, maar bescheiden rolletje van Zeist in de ballonvaart was in 1874. De Fransman Eugène Godard (1827-1890) voerde in dat jaar een vijftal vluchten boven Nederland uit. De laatste, op 19 oktober, ging van Utrecht over Slot Zeist. Bij de Pyramide van Austerlitz ging het zo hard regenen dat hij de ballon daar aan de grond moest zetten. Godard stond aan de wieg van de luchtverkenning met ballonnen voor militaire doeleinden in 1859 in de Frans-Oostenrijkse oorlog in Italië.

Er is nog zo'n vroege ballonvaart met een link met Zeist. Op 28 augustus 1887 landde de Fransman François L. L'Hoste (1859-1887) met zijn ballon, waarmee hij in Breda was opgestegen, veilig achter villa 'Ma Retraite' aan de Utrechtseweg. Via het loslaten van meegenomen postduiven liet hij weten dat hij behouden was aangekomen. L'Hoste was de eerste ballonvaarder die, met Joseph Mangot (1868-1887) het Kanaal overstak van Frankrijk naar Engeland. Beide kwamen later om in een vermoedelijke poging met een ballon de Atlantische Oceaan over te steken.

Prof. dr. J.J.A. Muller

De (K)NVvL had diverse commissies, waaronder een 'Commissie voor Aëronautische Landkaarten'. Deze had als voorzitter Johan Jacob Aernoud Muller (1856-1946). Hij was begonnen als ingenieur bij de Genie en werkte op Sumatra in

Nederlands-Indië. Hij kreeg in 1903 een eredoctoraat. Muller was van 1909-1926 buitengewoon hoogleraar Geodesie en Cartografie in de faculteit Wis- en Natuurkunde van de Rijksuniversiteit Utrecht. Muller woonde in Zeist op de Prins Hendriklaan 12. Hij was directeur van de Zeister levensverzekeringsmaatschappij Kosmos.

Muller komt niet voor in de opsommingen van de bemanning van ballonnen onder auspiciën van de (K) NVvL (zie de 'Overzichtstabel ballonvaarten vanuit Zeist' in de Bijlage, waarnaar wordt verwezen aan het eind van dit artikel).

Een bijzondere prentbriefkaart

Ver voor er sprake was van ballonvaart vanuit Zeist verscheen er al een zwart-wit prentbriefkaart in 1906 met een afbeelding van een gasballon boven de 'schuine boom' in het Zeisterbos. In het vlak van de ballon kan met behulp van een draaischijf een serie fotootjes in en om Zeist bekeken worden. Er is ook een gekleurde versie bekend, gestempeld in 1913.

De tuinbouwtentoonstelling van 1909⁵

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Zeister afdeling van de Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde wordt er op het landgoed Schoonoord een grote tuinbouwtentoonstelling georganiseerd van 25 augustus – 16 september 1909. Naast het tentoonstellen van bloemen, groenten

en fruit werden ook allerlei 'Feestelijkheden' georganiseerd, 'w.o. ... "Ballonopstijgingen bij avond" ...'. In de krant⁶ staat een beschouwing over het vullen van de gasballon Juliana II op maandag 13 september 1909. Dat duurde twintig uur. W. Pottum was de soloballonvaarder. Hij beschrijft ook gedetailleerd de vulproces: '... Als de poffer[tje]s vroolijk in de pan hupten op 't kermisterrein kwam er geen litertje gas in m'n onverzadiglijke Julia'tje en als m'n dikbuik gas slokte werden de meergenoemde poffers akelig bleek, slap en ongenietbaar! ...'. Eindelijk om half 12 's avonds is de ballon gevuld en stijgt Pottum op met hulp van veel toeschouwers, die de ballon moeten tegenhouden tot hij zijn voorbereidingen heeft getroffen. Hij stijgt vlot op bij oostenwind. Boven Utrecht kan hij al de vuurtorens van Scheveningen en Hoek van Holland zien. Hij vliegt richting Rotterdam,

als hij een landingspoging doet. Dat mislukt en hij vliegt naar de Biesbosch. Het koude water doet de ballon verder dalen, wat ballast kost. Uiteindelijk landt hij goed bij het dorp Zegge bij Roosendaal, waar hij de rest van de nacht doorbrengt bij een boerenfamilie.⁷

Ballonvaarten vanaf de Zeister Gasfabriek

Hierboven werd al aangegeven dat de meeste vroege ballonvaarten van de NVvL vertrokken van een terrein bij de Utrechtse gasfabriek. Door proceswijzigingen werd het gas daar zwaarder (zie boven onder 'Gas, "lichter-dan-lucht"', bij residugas), waardoor het stijgvormogen van de ballons afnam. Dat betekende dat er minder gewicht meekon. Dat betekende weer minder passagiers en apparatuur of kortere vluchten, omdat men minder ballast kon meenemen. Het gas uit steenkool dat in

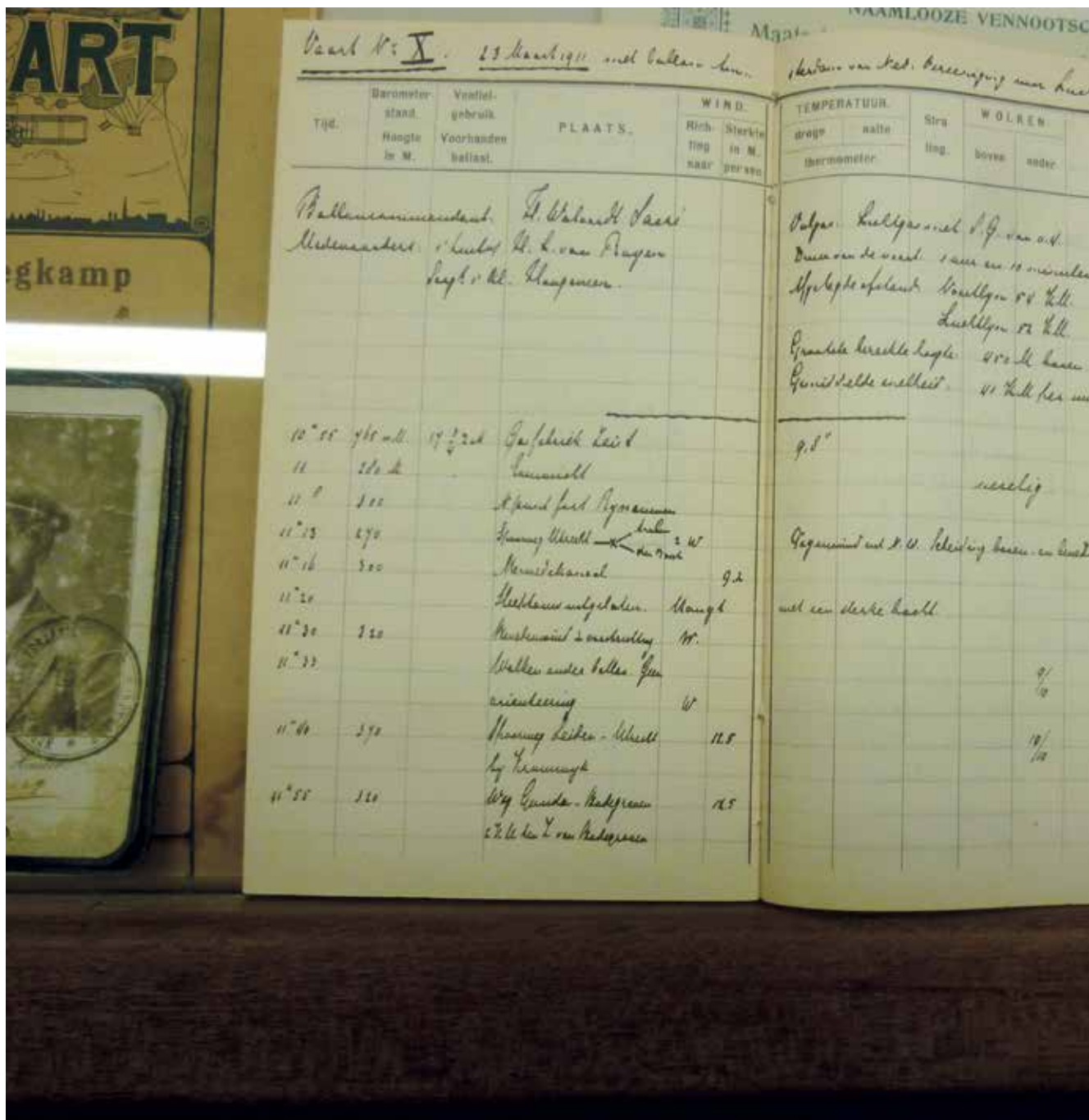

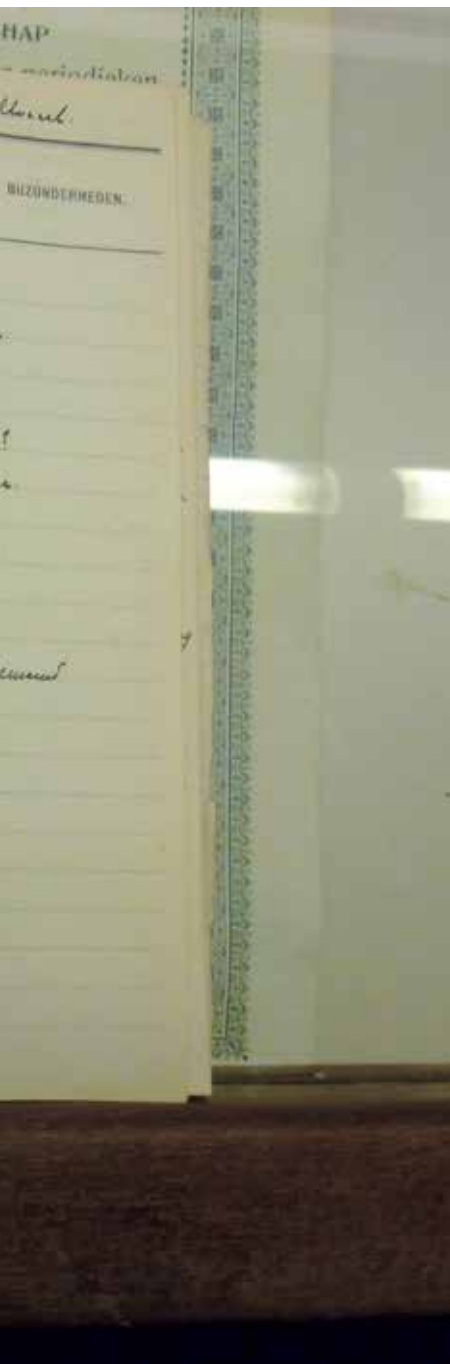
Willem Pottum kort voor een ballonvaart in ca. 1909. Rechts mw. W. Pottum-Ruitman. Zij was de eerste vrouw die een solovaart met een ballon maakte.

BRON: H. NABBEN, *LICHTER DAN LICHT, LOS VAN DE AARDE*, (BDUMEDIA, BARNEVELD 2011), P.124

Vitrine met het logboek van de vaart met de gasballon 'Amsterdam' vanaf de Gasfabriek in Zeist op 23 maart 1911 met kapitein H. Walaardt Sacré als commandant en 1° luitenant H. van Royen en sergeant 1° kl. Hoogeveen als passagiers.

COLLECTIE VOORMALIGE MILITAIRE LUCHTVAART-MUSEUM

Zeist werd geproduceerd was lichter. Daarom verhuisde de NVvL eind 1910 naar een terrein bij de Zeister Gasfabriek. Volgens een krant: 'het gas door de Utrechtsche fabriek geproduceerd is soortelijk te zwaar voor een goede opstijging' en 'ons Zeister gas is zeer voldoende gebleken'. Bovendien '[bleek] een terreintje bij en van de gasfabriek, hoewel niet groot ... toch te voldoen aan de eischen voor een opstijgterrein'.⁸

In 1910 werd zo Zeist en meer specifiek een terrein aan de noordkant van de Gemeentelijke Gasfabriek het centrum van de Nederlandse ballonvaart. In de notulen van de gemeenteraad van 17 november 1910⁹ valt hierover het volgende te lezen: B. en W. stelt voor om 'het terrein achter de gasfabriek' niet te bestemmen voor een kwekerij, maar om het te verhuren aan de NVvL gedurende 5 jaar voor *f* 50 per jaar, terwijl gas geleverd zal worden voor 6 cent/m³. Omdat de Gasfabriek per ballonvulling van 1200 m³ (dat is het volume van de ballon 'Rotterdam') per vulling *f* 50 à 60 zou verdienen werd een voorstel uit de raad om *f* 100/jaar huur te vragen aan de NVvL verworpen. Bij een proefvulling¹⁰ bleek dat het Zeister gas meer geschikt was dan het Utrechtse gas. De NVvL gaat uit van minstens 20 ballons per jaar die moeten worden gevuld. Dat blijkt achteraf erg optimistisch: in de praktijk werden in 1911 10 vaarten gemaakt, in 1912 18, in 1913 7 en in 1914 slechts 4. Na deze laatste 4 vaarten brak de

Eerste Wereldoorlog uit en moesten de vluchten worden gestaakt. Pas in 1921 werden de ballonvaarten vanuit Zeist hervat.

Van 1910 tot en met 1924 zijn vanuit Zeist minstens 52 gasballonvaarten uitgevoerd. Van de twee vaarten in 1925 en 1926 is onzeker of ze vanuit Zeist zijn uitgevoerd. Het gros van de vaarten had een weerkundig ('wetenschappelijk') karakter, namelijk 30. Zie de tabel hier en de toelichtingen in de Bijlage op de site van het ZHG (verwijzing onderaan dit artikel).

Van de vaarten waarvan de gegevens bekend zijn, zijn de volgende records te melden. De wetenschappelijke vlucht op 12 september 1911 met de 'Rotterdam' ging tot op een hoogte van bijna 4700 m¹¹. Op de nachtvlucht van 22 op 23 augustus 1912 werd een recordafstand ('langs de vaartlijn') met de 'Amsterdam' van 550 km afgelegd. De nachtvlucht daarvoor van 1 op 2 augustus duur-

(Vermoedelijk) het oplaten van de gasballons Amsterdam en Rotterdam van de NVvL bij de Gemeentelijke Gasfabriek in Zeist voor, respectievelijk, militaire en wetenschappelijke meteorologische doeleinden op 1 februari 1912. (De gebroken zwarte lijn van rechts-midden naar linksboven is een barst in het glasnegatief).

COLLECTIE ZHG, KRAAL
NEGATIEVEN

Periode.	Aard van de ballonvaart	Aantal	Totaal
3 nov 1910-1914 (begin Eerste Wereldoorlog)	Wetenschap	22	
	Opleiding	10	
	Militair	4	
	Gewoon ^{a)}	3	
	Nacht	2	
	Proef ^{b)}	1	42
1921-1926	Wetenschap	8	
	Militair	1	
	<i>Onbekend</i>	3	12

a) Onduidelijk is wat onder een 'gewone' ballonvaart moet worden verstaan.

b) Het testen van de nieuwe KNVvL-ballon de 'Utrecht'.

Bij de grootste legeroefening ooit in Nederland in september 1911 werd de ballon 'Rotterdam' in Zeist gestationeerd. Door ongunstige wind werd pas een dag na beëindiging van de oefening op 27 september¹² een vlucht uitgevoerd.

Meteorologisch onderzoek

Hoofddirecteur prof. C.H. Wind van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI) in De Bilt was de eerste die rond 1905 in Nederland plannen maakte voor het onderzoek van de atmosfeer, omdat men ontdekt had dat weer en klimaat daar gevormd werden. De eerste waarnemingen werden in 1908/1909 met behulp van ballonvaarders gedaan vanaf een oorlogsschip op een reis naar West- en Oost-Indië. De oprichter van de NVvL, luitenant A.E. Rambaldo deed de waarnemingen. Dit leidde al snel tot observaties op het vasteland, nl. in Scheveningen en Soesterberg (later, toen het vliegtuigverkeer daar te druk werd, op de Leusderheide). Bij vaarten vanaf Zeist was C.A.C. Nell met 15 keer het vaakst balloncommandant voor KNMI-vaarten in de periode voor de Eerste Wereldoorlog.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog maakte een eind aan alle ballonvluchten in Nederland. Pas op 6 april 1921 werd de draad weer opgepakt door het KNMI, onder andere omdat opslag van de ballonnen tijdens de oorlog een slechte invloed had gehad op het materiaal.

Vanaf 1921 was vooral H.G. Cannegieter balloncommandant. In 1925 en in 1926 voerde hij maar één vlucht uit, omdat het vaak slecht weer was. Bovendien werden inmiddels veel waarnemingsvluchten met vliegtuigen uitgevoerd, terwijl ook de relatief hoge kosten van ballonvaarten bezwaarlijk werden. Daarnaast gingen vliegtuigen in deze jaren al hoger dan bemande ballonnen. Wel werden de piloten geholpen met frequent opgelaten 'loodsballonnen', ofwel kleine rubber gasballonnen die vrij worden opgelaten en worden gevolgd met een theodoliet, waarmee de bovenwind wordt bestudeerd. Een theodoliet is een soort verrekijker waarmee horizontale en verticale hoeken kunnen worden bepaald en dus de snelheid van verplaatsing van voorwerpen in de lucht kan worden gemeten.

Het einde van de ballonvaarten vanuit Zeist

Na de Eerste Wereldoorlog kregen vliegtuigen snel een belangrijker rol in de luchtvaart, waarmee de ballonvaart werd verdrongen. De vliegtuigen werden betrouwbaarder. De meteorologie kreeg voorkeur voor de hogere, snellere en langere vluchten met vliegtuigen. Door de bestuurbaarheid van vliegtuigen werden ook militaire waarnemingen gemakkelijker. En de rol van vliegtuigen in de strijd werd bewezen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De gasballonvaart werd impopulair door ongelukken met gasballonnen. Met name het ongeluk met de zep-

pelin 'Hindenburg' (zie de paragraaf 'Gas, "lichter-dan-lucht")' schokte de wereld. De verdringing van ballonnen door vliegtuigen maakte het mogelijk voor de Gasfabriek om in 1926 te besluiten het ballongerrein te bestemmen voor de bouw in 1927 van de grote gashouder van 12.000 m³.

Heteluchtballonnen hebben de rol van gasballonnen overgenomen. Vrijwel alle vluchten daarmee vallen nu onder het kopje 'pleziervaart'. Een enkele maal worden heliumballonnen of hybride helium/heteluchtballonnen gebruikt, zoals voor recordvluchten rond de wereld.

Voor Noten, Bronnen, Literatuur en Bijlage met tabel van vaarten vanaf de Zeister Gasfabriek: zie de site van het ZHG, <https://zhg.nl/downloads>.

*Met dank aan Evert van Tellingen en de archivarissen van het KNMI en het voormalig Militaire Luchtvaartmuseum voor hun medewerking en steun. Tevens dank aan BDUmedia in Barneveld voor hun toestemming voor gebruik van materiaal uit het boek: H. Nabben, *Lichter dan lucht, los van de aarde*, (BDUmedia, Barneveld 2011).*

De Koppelsluis en zijn sluiswacht(st)ers

Afb.1 Koppeldijk met links de Koppelsluis (±1895-1900).

COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF, CAT.NR. 15582

Kees Floor

Het transport per schip van Zeist naar Utrecht of in omgekeerde richting, vond eeuwenlang plaats over de Biltse en Zeister grift. Deze waterloop werd rond 1640 gegraven en kort daarna in gebruik genomen. De vaart begon bij de Stoetwegensedijk (nu: Bunsinglaan) in Zeist en eindigde in de Stadsbuitengracht (singels) van Utrecht. Het hoogteverschil tussen de beide uiteinden bedroeg ongeveer 130 centimeter. Om dit te kunnen overbruggen, werden er twee sluizen gebouwd. Een daarvan, de Koppelsluis (fig.1), lag in Zeist-West langs de Koppeldijk,

niet ver van de huidige basisschool De Sluis, Koppelweg 131, Zeist. De andere sluis lag in De Bilt, bij het landhuis Sluishoef, Utrechtseweg 315.

De *sluysen bij de Coppel* worden al genoemd in een beschikking die de provincie Utrecht¹ uitvaardigde in 1648. Daarbij werd het verboden zand of andere materie te laden of te lossen naast de sluis of binnen een afstand van ruim negentig meter daarvandaan. De Koppelsluis is daarnaast ook aangeduid op landkaarten uit die tijd, bijvoorbeeld die van fig.2 uit 1677.

Afb.3 Voorblad van de verordening en schouwbrief inzake de Biltse en Zeister grift uit 1668.

COLLECTIE RHC RIJNSTREEK
EN LOPIKERWAARD

Afb.4 Kennisgeving van de Koppelsluis in verband met vernieuwing.

BRON: UTRECHTSCH
PROVINCIALE EN STADS-
COURANT (20 JULI 1859)

val bedroeg slechts de helft van wat volgens de verordening uit 1668 vereist was. Daardoor moesten de ingelanden zich extra inspannen om aan hun verplichting te kunnen voldoen om de vaart op de vereiste diepte te houden.

Voor de gemeente vormde de brief een aanleiding om de overname van de sluis door het waterschap opnieuw te bepleiten. Uiteindelijk wilde het waterschap daarin wel meegaan als er aan twee voorwaarden was voldaan. Allereerst moest Zeist meebetalen aan de op 4593 gulden begrote vernieuwing van de sluis. Daarnaast moesten de lopende onderhandelingen over de aankoop van een sluiswachterswoning tot het gewenste resultaat leiden. De vraagprijs voor de twee-onder-een-kap woning bij de sluis bedroeg echter 4.000 gulden. Een in opdracht van het waterschap uitgevoerde taxatie

kwam uit op een waarde van slechts 1.000 gulden, waarbij er dan ook nog eens voor 300 gulden aan reparaties noodzakelijk zou zijn. Uiteindelijk nam het waterschap de sluis, behoudens goedkeuring door de provincie, per 1 mei 1859 toch nog over in de toestand waarin deze zich bevond en zonder sluiswachterswoning.

Het waterschap ging vervolgens voortvarend te werk; al op 1 augustus gingen de vernieuwingswerkzaamheden van start (fig.4).

**VERPACHTING SLUIS-
GELDEN DOOR DE
GEMEENTE**

Nadat het beheer van de Koppelsluis in 1851 was overgegaan naar de gemeente Zeist, moest eerst gekeken worden of er wat inkomsten te genereren waren uit passagegelden. Officieel was er nooit sprake geweest van een pachtovereenkomst

van de sluisgelden of van een door een daartoe bevoegde instantie goedgekeurde tarievenlijst, maar desondanks zingt de naam van de dicht bij de sluis wonende Reijer Aalten rond als sluiswachter. Kennelijk wilde de gemeente niets van hem weten. Zij zond hem in maart 1853 een brief waarin werd gesteld dat hij zich niet meer met de sluis mocht bemoeien. Tegelijkertijd werden Cornelis Kruiswijk en Theodorus Vergeer, die net als Aalten vlak bij de sluis woonden, week om week belast met het bedienen van de sluis. Op die manier wilde de gemeente erachter komen hoeveel de sluis kon opbrengen.

In datzelfde jaar stelde het gemeentebestuur een tarief vast voor het passagegeld van de sluis. Per doorvaart moest, net als bij de Biltse sluis, 10 cent worden betaald. Buiten bedrijfsuren, dat wil zeggen meer dan een uur na zonsondergang of meer

Verpachting KOPPELSLUIS.

Het BESTUUR van het Waterschap DE BILTSCHHE en ZEISTER GRIET maakt bij deze bekend: dat op **Woensdag 8 November aanstaande** des namiddags ten 1 $\frac{1}{2}$ ure ten gemeentehuze te ZEIST voor den tijd van **drie** jaren, ingaande 1°. Januarij eerstkomende, bij inschrijving zal worden **verpacht:**

de opbrengst van de tol of sluisgelden aan de Koppelsluis

en dat de voorwaarden dezer verpachting van af heden ter inzage zullen voorliggen op de Secretarie der Gemeente Zeist, dagelijks, uitgenomen des Zaterdag en Zondags, van des voormiddag 9 $\frac{1}{2}$ tot 's namiddags 1 ure.

Zeist, den 27 October 1876.

Het Bestuur voornoemd,

W. K. HUYDECOOPER, *Voorzitter.*

P. J. HOOFT GRAAFLAND, *Secretaris.*

dan een uur voor zonsopkomst, gold een opslag van 50 procent; de Zeister schipper was hiervan echter vrijgesteld. Vaartuigen die 's ochtends de sluis gepasseerd waren en na gedane arbeid leeg uit Utrecht terugkwamen, hoefden die dag niet nogmaals te betalen. Schepen met uitsluitend lege vaten, manden of zakken waarin veldvruchten waren vervoerd, golden eveneens als leeg. De opbrengst van de sluisgelden werd door de gemeente per 1 januari 1855 voor een periode van drie jaar publiekelijk verpacht. Pachtter werd de eerder genoemde Theodorus Vergeer. Onder welke voorwaarden dat gebeurde, is niet bekend. Wel weten we dat hij de gemeente 220 gulden per jaar moest betalen en dat hij niet in of bij de sluis mocht vissen. Na drie maanden vroeg hij echter al een wijziging van de pachtvoorwaarden aan, zodat hij wel zou mogen vissen. De wijziging werd toegestaan, maar

als er klachten kwamen, moest hij er onmiddellijk mee stoppen.

Eind 1858 was er een volgende openbare aanbesteding van de pacht van de sluisgelden, ditmaal voor een jaar. De nieuwe pachtter werd de Utrechtse koopman Johannes Vergeer (geen of verre familie van Theodorus), die eveneens 220 gulden betaalde.

VERPACHTING SLUISGELDEN DOOR HET WATERSCHAP

De sluis werd in feite vermoedelijk bediend door sluiswachter Catharina de Rijk, weduwe van Willebrordus Vergeer (broer van Theodorus), of een van haar kinderen. De opbrengst van de sluisgelden werden aan haar in 1860 door het waterschap ondershands verpacht, eerst voor een jaar, later voor nog eens zes opeenvolgende jaren met een jaarlijkse mogelijkheid tot opzegging. Dat gebeurde onder dezelfde voorwaarden als die de gemeente Zeist eerder had gehanteerd. Na drie jaar zegde haar zoon Nicolaas Vergeer, die na het overlijden van zijn moeder in 1862 de zaken met betrekking tot de sluis regelde, de pacht op, waarna het waterschap overging tot openbare verpachting. Om die tot een succes te maken, moest er echter eerst een sluiswachterswoning ter beschikking komen. Zo zag het waterschap zich alsnog genoodzaakt de twee-onder-een-kap woning aan te kopen, uiteindelijk voor een bedrag van 3400 gulden.

De pacht werd in 1864 gegund aan

de hoogste bieder, Jan Blauwendraad uit Soesterberg. Toen puntje bij paaltje kwam, kon hij de sluis niet zelf bedienen en de sluiswachterswoning niet zelf gaan bewonen, zoals de pachtvoorwaarden voorschreven. Vervolgens waren er nog enkele pogingen om de sluisgelden te verpachten tegen een aanvaardbaar bedrag aan een pachtter die twee personen bereid kon vinden borg te staan, maar die liepen alle spaak. Daarom besloot het waterschap voor eigen rekening een sluiswachter aan te stellen. Het werd Hendrik Rolman, gepensioneerd tolgaarder, die de sluiswachterswoning mocht betrekken en voor zijn werkzaamheden 1,50 gulden per week ontving. De andere woning van de twee-onder-een-kap verhuurde het waterschap aan eerdergenoemde Reijer Aalten.

TIJDPERK KORSTANJE²

Rolman overleed in 1876. Zijn buurman Gilles Korstanje, die getrouwd was met Clasina Aalten, een dochter van de meermaals genoemde Reijer Aalten, werd waarnemend sluiswachter. Later dat jaar werd de sluis publiekelijk verpacht (fig.5); de pacht werd gegund aan Korstanje voor 208 gulden per jaar. De pacht zou 43 jaar op zijn naam blijven staan, ook al bedienden zijn vrouw en later hun dochter Jannigje meestal de sluis (fig.6). In die periode bracht hij nog eenmaal een bod uit tijdens een openbare verpachting. Dat was in 1882, toen het waterschap een nieuwe sluiswachterswoning had neergezet (fig.7) en wilde

Afb.5 Advertentie in verband met de verpachting van de Koppelsluis. Pachtter werd Gilles Korstanje voor een pachtsom van 208 gulden.

BRON: WEEKBODE VOOR ZEIST, DRIEBERGEN EN OMSTREKEN (4 NOVEMBER 1876)

Afb.6 Koppeldijk met links de Koppelsluis. De sluis werd eerst bediend door Clasina Korstanje-Aalten (hier met witte muts), en later door haar dochter Jannigje (vermoedelijk de vrouw bij de ijzeren hefboom) (±1905-1912).

COLLECTIE HET UTRECHTS
ARCHIEF, CAT.NR. 15581

nagaan of een openbare verpachting wellicht meer zou opbrengen. Overigens bleef Korstanje pachter, zij het dat hij nu 251 gulden ging betalen. Op deze uitzondering na waren de verpachtingen steeds ondershands. In 1886 ging de pachtsom weer terug naar 208 gulden. De drukte bij de sluis nam namelijk af en door de drankwet van 1881, waarin het aantal locaties waar sterk alcoholische dranken mochten worden geschonken, rigoureuus werd teruggebracht, kon de sluiswachter ook geen aanvullend inkomen meer genereren door een borreltje te schenken. Keer op keer werd besloten Korstanje als pachter aan te houden. Ook toen er in 1900 door derden niet nader gespecificeerde pogingen waren gedaan om hem uit die functie te wippen, bleek hij over voldoende goodwill bij het bestuur te beschikken om in functie te kunnen blijven. De sluis gaf het gezin Korstanje

niet alleen zijn inkomen, maar eiste ook zijn tol. Op 20 juli 1883 waren dochters Everdina (6) en Leuntje (4) namelijk bij de sluis aan het spelen, waarbij ze in het water terecht kwamen. Moeder Clasina kon de oudste van de twee nog uit het water halen, maar voor Leuntje kwam de hulp te laat.

TIJDPERK SLAGT

Na het overlijden van Korstanje in 1919 stond dochter/sluiswachster Jannigje twee jaar geregistreerd als pachter van de sluisgelden. Ze trouwde eind 1920 met Cornelis Slagt, waarna de pacht vanaf 1922 op naam van het gezinshoofd kwam te staan. Hij zou pachter blijven tot 1957.

Slagt kon meer sluisgeld vragen dan zijn voorgangers. In 1920 was de sluis namelijk voor 10.000 gulden geheel vernieuwd, waarna in 1921 een prijsverhoging werd doorge-

voerd. Het tolgeld ging van 10 naar 20 cent. Bij doorvaart buiten bedrijfsuren werd het bedrag verhoogd van 15 naar 25 cent. Daar stond tegenover dat ook de pacht duurder werd, kennelijk te duur, want begin jaren twintig werd driemaal restitutie verleend van een deel van de pachtsom.

In 1925 moest Slagt het recordbedrag van 562,50 gulden afdragen. Daar kwam dan nog eens 250 gulden voor de huur van de sluiswachterswoning bij; het waterschap had namelijk in 1922 besloten de sluisgelden en de woningen afzonderlijk te verpachten of te verhuren. Daarna gingen de pachtsommen van de sluisgelden alleen nog maar omlaag. Dat was maar goed ook, want in 1930 draaide Slagt ongeveer 150 gulden verlies. Daar schrok het waterschap wel van; men vond dat het niet aanging om een sluiswachter die zijn werk zoveel lange jaren tot volle tevredenheid had uitgevoerd, met verlies te laten werken. Voortaan zou de pachtsom gebaseerd worden op de opbrengsten van het voorgaande kalenderjaar. Vanaf 1952 ging het nog slechts om het symbolische bedrag van 1 gulden per jaar. Vlak voor de oorlog werden de passagiegelden van de Koppelsluis opgetrokken naar het niveau dat in De Bilt reeds vijftien jaar gold (zie fig.8).

NA DE OORLOG

Slagt bleef aan tot zijn 73^e. Na zijn vertrek in 1957 ging het waterschap op zoek naar een opvolger, maar de Zeister vriendwerker J. de Geert en

Aanbesteding.

Het bestuur van het waterschap *de Biltse en Zeister Grift* zal op **dinsdag, den 11 Juli 1882**, des namiddags ten 2 ure, in het gemeentehuis te Zeist, bij enkele inschrijving, **aanbesteden**:

„het afbreken der oude- en wederopbouwen eener nieuwe **SLUISWACHERSWONING** aan de Koppelsluis.”

Bestek en teekening liggen voor belanghebbers ter inzage op het gemeentehuis te Zeist en zijn tevens aldaar, zoodaer bij den architect, den heer A. NIJLAND te Utrecht, ad f 1,50 verkrijgbaar.

Aanwijzing in loco zal plaats hebben op donderdag 6 Juli a. s., des voormiddags ten 11 ure. Zeist, den 29 Juni 1882.

Het bestuur voornoemd,

W. K. HUYDECOPER, voorzitter.
H. M. VAN DER MERSCH, secretaris.

een tweede gegadigde zagen zich niet de totaal uitgewoone en nageoog onbewoonbare sluiswachterswoning betrekken. Ook een derde sollicitant, W. Reincke, zag daar geen heil in, zodat het waterschap zich genoodzaakt zag de woning eerst grondig te renoveren.

Reincke zal weinig of geen schepen hebben geschut. In 1960 werd de Biltse en Zeister grift namelijk van de lijst met vaarwegen geschrapt. Als enige taken bleven over het regelen van de waterstand en het weghalen van vuil dat zich bij de sluisdeuren verzamelde. De sluiswachter kreeg daarvoor geen vergoeding meer, maar ter compensatie voerde het waterschap de wettelijk toegestane huurverhogingen niet door.

In 1971 werd de sluiswachterswoning verkocht aan de gemeente Zeist; in het uitbreidingsplan Zeist-West was er geen plaats meer voor. Voorwaarde was dat de gemeente de sluiswachter een vergelijkbare huur-

woning zou aanbieden. De verhuizing van Reincke naar zijn nieuwe woning en de daarop volgende afbraak van de sluiswachterswoning markeren het definitieve einde van het Zeister sluiswachterstijdperk.

Noten

1. In de geschriften uit die tijd staat voor de provincie en/of het provinciebestuur: 'De edele mogende heeren Staten 's Lands van Utrecht'; voor verordening: 'ordonnantie'; voor het waterschap en/of het bestuur daarvan: 'Watergraaf en Heemraden van de Nieuwe Biltse Griffte', 'Watergraaf en Heemraden van de Biltse en Zeister griften' of, vanaf 1868, 'Waterschap de Biltse en Zeister grift'.
2. Zie hiervoor ook C. Verboom, K. Veenland-Heineman, 'Familieportret voor de sluiswachterswoning bij de Koppelsluis in Zeist' in *Seijst*, (2012), nr.II, pp.31-36.

Bronnen

- * Gemeente Archief Zeist, 1020 (120), 1024 (2037), 8500 (413).
- * Het Utrechts Archief, 79 (5413), 216 (3869, 3872), 1201 (5795).
- * Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard, H002 (talrijke inventarissen).
- * De Biltse Grift.
- * Seijst.
- * Utrechtsche provinciale en stads-courant.
- * Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken.

Literatuur

J. vande Water, *Groot Placaatboek (Utrecht)*, tweede deel, (Utrecht 1729), pp. 243-246.

TARIEF

VAN

SLUISGELDEN

te heffen aan de **KOPPELSLUIS** te Zeist en de **BILTSCHER SLUIS** te De Bilt, vastgesteld ingevolge concessie van H. M. de Koningin van 19 Januari 1931, No. 26.

Voor ieder geladen vaartuig, dat bij dag de sluis passeert **VIJF EN TWINTIG CENT (f 0.25)**

Voor een half uur na zonsondergang tot een half uur voor zonsopgang passerende **VIJF EN DERTIG CENT (f 0.35)**

Voor ieder vaartuig, dat de sluis geladen gepasseerd is, wordt bij het ledig wederkeren niets betaald en evenmin bij het ledig passeren der sluis door vaartuigen, die vrachten halen.

Tweemaal de sluis ledig passerende wordt eens het sluisgeld betaald.

Als ledig worden aangemerkt alle vaertuigen, inhoudende ledige manden, vaten, zakken of andere voorwerpen voor het vervoeren van veldvruchten bestemd.

Voor een houtvlot uit een boomlengte bestaande **VIJF EN TWINTIG CENT (f 0.25)**

Voor een houtvlot uit meer dan een boomlengte bestaande, voor iedere boomlengte **VIJF EN TWINTIG CENT (f 0.25)**

Het Beestuur van het Waterschap De Biltse en Zeister Grift:
J. W. STENBRACHT VAN OOSCAPELLE, Voorzitter.
H. VAN DER MERSCH, Secretaris.

BRONNEN: RHC RIJNSTREEK - 1927

Afb.7 Advertentie ten behoeve van de aanbesteding van de sloop en wederopbouw van de sluiswachterswoning bij de Koppelsluis.

BRON: *WEEKBODE VOOR ZEIST, DRIEBERGEN EN OMSTREKEN* (1 JULI 1882)

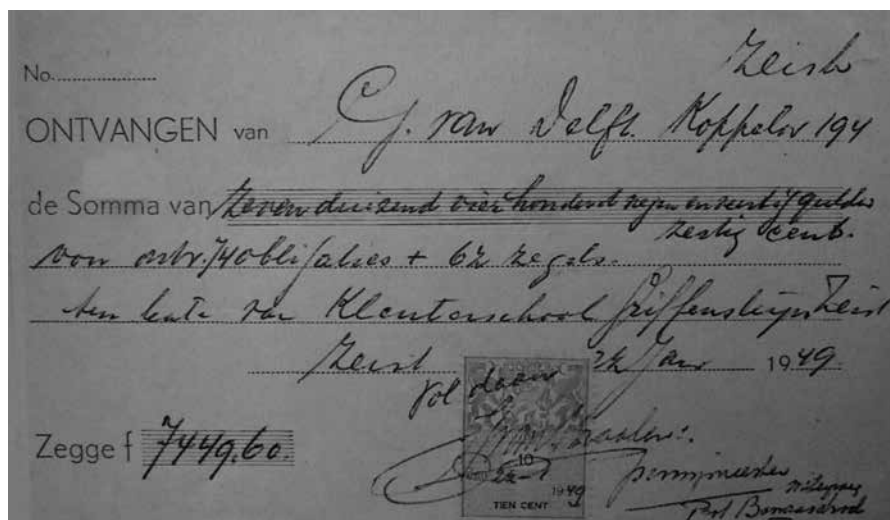
Afb.8 Tarief van de sluisgelden aan de Koppelsluis en de Biltse sluis.

COLLECTIE RHC RIJNSTREEK EN LOPIKERWAARD, TOEG. H002, INV.NR. 38

Afb.9 De Koppelsluis (1999). Overzicht van de sluisdeuren en daarboven de ijzeren hefboom.

FOTO A.J. VAN DER WAL (RIJKSDIENST CULTUREEL ERFGOED)

Herinneringen aan de Prot. Chr. Kleuterschool 'Griffensteyn', 1946-1950

Eén van twee kwitanties van de vader van de auteur voor (hier) 74 van in totaal 79 obligaties voor bouw van de houten kleuterschool, uitgeschreven door de penningmeester J. van Straalen (1949).

COLLECTIE G. VAN DELFT

Gerard B. van Delft

In *Seijst 2017-I* beschreef mevrouw Van der Vinne haar 'Herinneringen aan de Prot. Chr. Kleuterschool "Griffensteyn", 1969-1985'.

Het onderstaande artikel geeft persoonlijke herinneringen aan die kleuterschool weer uit een eerdere periode waarin ik zelf kleuteronderwijs ontving.

Mijn kleuterschool-'loopbaan' begon in het tuinhuisje bij huize Cattenbroeck. De villa werd bewoond door dr. H.Ch.G. Mullens, onze huisarts. Er was daar ook een koetshuis bij.

Na een brand aan het einde van de

jaren veertig van de vorige eeuw, woonden in verband met de woningnood twee gezinnen in het bewaard gebleven deel.

Nog later, in de jaren vijftig, verrees op die plek één van de eerste serviceflats van Zeist. Inmiddels was de naam van dat deel van de Kop-

pelweg gewijzigd in Godfried van Seijstlaan.

De volgende locatie van mijn kleuterschool werd het leegstaande gebouw van de poppenfabriek ANJO van Levi, achter het woonhuis Waterigeweg 31. Het gedeelte waar enkele klaslokalen waren met uitzicht

op de Waterigeweg is later gesloopt. Binnen lagen nog gipsmallen waarin poppen gegoten werden. Daarmee konden wij als kleuters krijttekeningen maken.

Vanuit de Vereniging tot Bevordering en Instandhouding van het Protestant Christelijk Kleuteronderwijs in Zeist werd het initiatief genomen om een betere huisvesting te vinden voor de in de voormalige poppenfabriek ondergebrachte kleuterschool. Voor de financiering werden obligaties uitgegeven van honderd gulden per stuk. Mijn vader heeft er, zoals blijkt uit een tweetal originele kwitanties ondertekend door de penningmeester, de heer J. van Straalen, in totaal 79 van weten te plaatsen.

De naam 'De Hut', die mevrouw Van der Vinne noemt, ken ik niet. Of de kleuterschool aan het einde van de Waterigeweg een noodgebouw was, weet ik ook niet. Wel voor ik een foto bij van de voorzijde,

met de naam Prot. Kleuterschool Griffensteyn. De foto moet kort na de opening van het houten gebouw zijn gemaakt.

Als hoofdleidster heb ik meege maakt mevrouw C. van Amerongen. Zij staat links op de foto met alle kleuters. Rechts staat haar collega, waarschijnlijk mevrouw Anink-de Jager.

De foto is genomen op het terrein aan de zijkant van de voormalige poppenfabriek. Dit terrein is later gebruikt voor volkstuinten totdat uitbreiding van de tennisbanen deze grond benodigde.

Aan het einde van de jaren veertig werd een nieuwe leidster aangesteld, naast mevrouw Van Amerongen. Dat was mevrouw I. Woensdregt uit Scheveningen. Zij moest dus onderdak krijgen in Zeist. Gedurende enige weken heeft zij bij ons op de logerkamer gewoond. Daarna is

zij op kamers schuin tegenover de school gaan wonen op de Waterigeweg. Op de foto bij het artikel van mevrouw Van der Vinne van de opening van de nieuwe school aan de Godfried van Seijstlaan op 25 januari 1969 zit zij op de tweede rij naast ds. A. de Vries, voorzitter van het schoolbestuur, en haar man.

Na mijn vertrek naar de lagere school heb ik nog geld opgehaald door middel van een prikkartenactie voor een zandbak op de speelplaats op het achterterrein van de kleuterschool aan de Waterigeweg.

Na de opening van de nieuwe kleuterschool heeft het houten gebouw aan de Waterigeweg nog jaren gediend als woning voor de *groundsmen* van de tennisbanen.

Vorkant van het houten gebouw van Kleuterschool 'Griffensteyn' aan de Waterigeweg.

COLLECTIE G. VAN DELFT

Groepsfoto van de kleuters van 'Griffensteyn' met hoofdleidster mw. Van Amerongen links achter. Waarschijnlijk staat mw. Anink-de Jager, haar collega, rechts achter.

COLLECTIE G. VAN DELFT

Uit de collectie **LAAT NIET, ALS DANK ...**

Karen Veenland-Heineman

De houten afvalbak in de collectie van het ZHG, gefotografeerd in het depot in de kelder van het gemeentehuis.

Wat hebben een houten afvalbak en een foto van een klein meisje - allebei in onze collectie - met elkaar te maken?

In 1913 werd de gemeente Zeist eigenaar van het Zeisterbos. Zeist, de parel van de Stichtsche Lustwarande, kreeg hiermee een belangrijke toeristische attractie. Massaal kwamen bezoekers van heinde en verre in de eerste helft van

de 20^e eeuw per tram en trein naar 't Onvolprezen Zeister Bosch. Wandelen, hertjes kijken, spelen bij de vijvers en de bosbeek, picknicken. Er was van alles in het bos te doen en dat liet zijn sporen achter. Niet alleen hier, maar overal in het land was het afval van recreanten in parken en bossen een groot probleem. De ANWB kwam in 1926 met een mediacampagne, waarvan zelfs nu de slogan nog bekend is.¹

*'Laat niet, als dank
Voor 't aangenaam verpoezen,
Den eigenaar van 't Bosch
De schillen en de doozen.'*

De gemeente Zeist plaatste toen solide houten afvalbakken in parken, het bos en langs wegen. Eén is bewaard gebleven en staat in ons depot. Het is een veelhoekige, donkergroen geschilderde bak met het wapen van Zeist aan de voorzijde. Ter versteviging zijn ijzeren banden aangebracht. De binnenzijde

is roodbruin geschilderd. De bak is ongeveer 60 cm hoog en 45 cm breed.

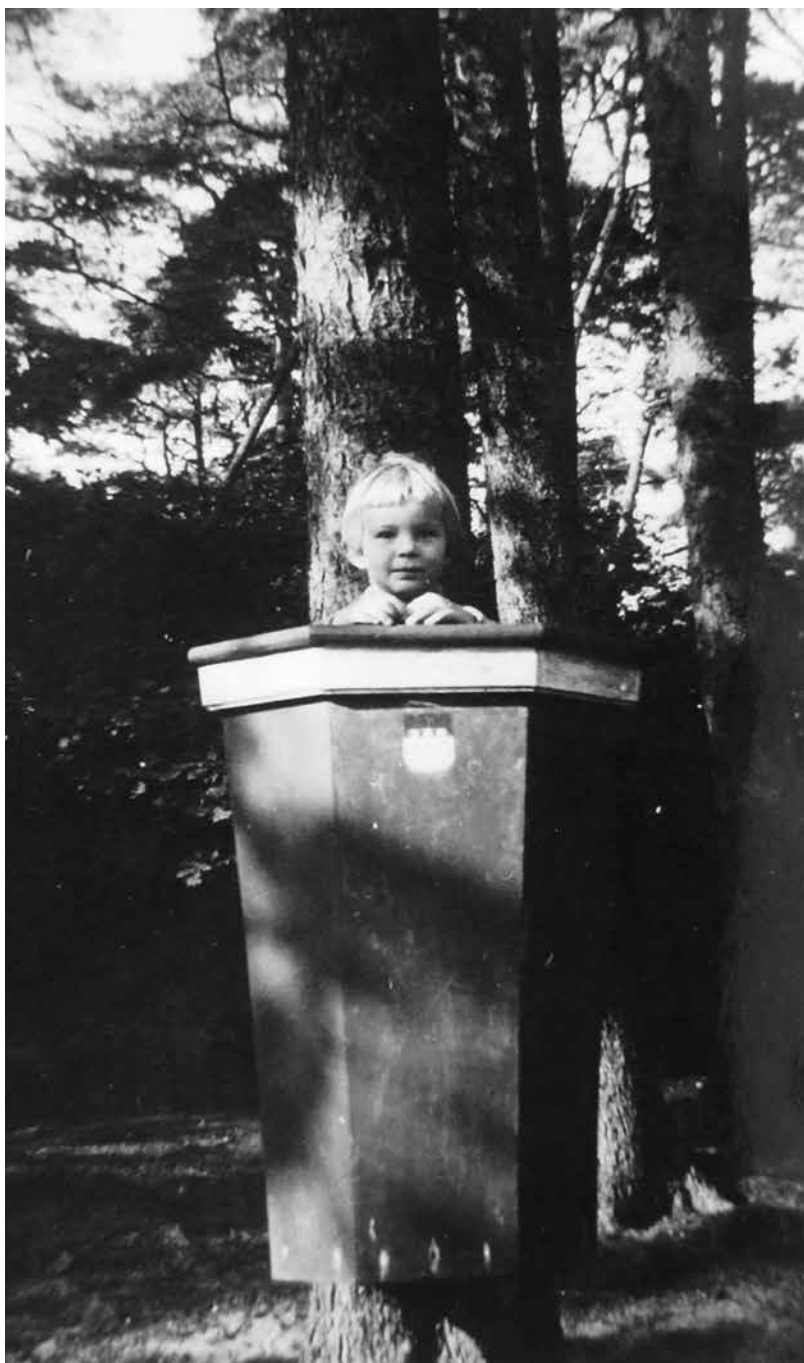
Wat een leuke verrassing was de schenking van een foto in 2016! Niet alleen het plaatje, maar ook het verhaal erbij, is een aanwinst. Mevrouw A.M. (Adrie) de Leeuw-Ottow schrijft: *‘Toen wij in 1934 met verlof uit Ned. Indië in Zeist waren, in de Lorentzlaan, zo omstreeks April, stonden er in het “Laantje zonder eind” deze prullebakken. Mijn vader zette ons erin en maakte deze foto. Dit was ik, toen 4 jaar oud. Sinds 1971 woon ik in de Lindenlaan in Zeist en wandel veel in het bos.’*

We zien een klein meisje, dat recht in de camera kijkt en haar handjes op de rand van de bak houdt. Opvallend is dat de bak aan de stam van een boom is opgehangen en zo de grond niet raakt. Het is een iets ander type dan ons exemplaar.

De foto van kleuter Adrie en de prullenbak vormen samen een mooie combinatie, die bijdraagt aan de kennis van de Zeister geschiedenis.

Noot

Zie: <https://www.anwb.nl/over-anwb/vereniging-en-bedrijf/geschiedenis/laat-niet-als-dank>

De vierjarige Adrie Ottow, in 1934 gefotografeerd door haar vader, in een houten afvalbak in het Zeistbos.

Van het Bestuur / Jaarverslag 2020

Deze bijdrage van het bestuur is tevens een kort jaarverslag van 2020.

1. Voorzitter Flora de Vrijer bedankt Willem de Bruin voor zijn lezing in het Historisch Café op 27 januari 2020, één van de weinige ZHG-activiteiten die wel is doorgegaan.

FOTO FLORAN VAN POECKE

INLEIDING

De wereldwijde Coronapandemie heeft het jaar 2020 grotendeels bepaald. We konden niet doen wat we gewend waren, we werden sterk beperkt in onze contacten en activiteiten. Veel belangrijker dan dat was dat vele mensen zijn overleden aan het virus, in het ziekenhuis hebben gelegen en/of thuis ziek zijn geweest en dat veel mensen nog steeds te kampen hebben met de gevolgen van de COVID-19.

Daarbij vergeleken zijn de beperkingen die het Zeister Historisch Genootschap en haar medewerkers hebben ondervonden gering te noemen.

Het lage aantal activiteiten heeft als gevolg dat u het reguliere uitgebreide jaarverslag van de secretaris moet missen in dit nummer van Seijst.

BESTUUR

In maart 2020 ging het gemeentehuis 'op slot', behalve voor de wettelijke zaken zoals aangiften van geboorten en overlijden, paspoorten etc. Door de lockdown, die begon in maart 2020, was er geen

ZHG-tafel op de dinsdagen tijdens de rest van 2020. Voor de studiezaal werd na 1 september een uitzondering gemaakt, 1 bezoeker per dagdeel en op afspraak. Er zijn 3 vergaderingen van het Algemeen Bestuur gehouden, tweemaal vóór de eerste

lockdown en eenmaal daarna in september en wel in de raadzaal onder het toeziend oog van de koning. Het Dagelijks Bestuur (DB) heeft wel gewoon kunnen vergaderen, want dat betreft maar 3 personen.

ACTIVITEITEN

Het Historisch Café van januari 2020 is gewoon gehouden. Het onderwerp was: Bouwactiviteiten van de woningcorporaties vanaf 1995 tot heden. In een boeiend betoog nam (bestuurslid) Willem de Bruin ons onder andere mee naar de grootscheepse nieuwbouwprogramma's in Kerckebosch, Vollenhove en Zeist-West.

Zowel de voorjaars- als najaars-excursie konden geen doorgang vinden, evenals de geplande filmvoorstellingen en ook de Van de Poll-lezing moest geschrapt worden

Een uitzondering op alle beperkingen is ons blad Seijst, dat is 'gewoon' verschenen. Bovendien is als een compensatie aan de donateurs voor het niet doorgaan van de andere ZHG-activiteiten, op verzoek van het DB, door de redactie een extra nummer van Seijst uitgebracht. In december is dit extra nummer met liederen en gedichten 'Ode aan de lezer en Zeist' naar alle donateurs verzonden. De redactie hoopt dat u het net zo leuk vond om het te lezen als de redactie het vond om het samen te stellen.

In 2020 zijn er door JanHein Heimel een viertal boeken geproduceerd, maar door de omstandigheden helaas nog niet gepresenteerd.

FINANCIËN

Door het niet doorgaan van de Historische Cafés, filmvoorstellingen,

excursies en de Van de Poll-lezing is er aan activiteiten minder besteed dan begroot. De financiering van de extra uitgave van Seijst kon gedeeltelijk hieruit betaald worden.

De drukkosten van de vier boeken zullen pas in 2021 (gedeeltelijk) terugverdiend worden.

DONATEURS

Al enkele jaren loopt het aantal donateurs iets terug. Omdat in 2020 het aantal nieuwe donateurs precies gelijk was aan het aantal afmeldingen, is de terugloop slechts te wijten aan het schrappen van enkele donateurs die twee jaar, zonder overleg, niet betaald hebben. De onzekerheden van 2020 hadden wel als effect dat de gemiddelde bijdrage ietsje is afgenomen ook al waren er dona-

teurs die juist extra doneerden.

Een grote wervingsactie in de wijk Kerckebosch en enkele Zeister appartementsgebouwen (ca. 2000 adressen) heeft weinig nieuwe donateurs opgeleverd.

TEN SLOTTE

Zoals altijd kunnen vragen, opmerkingen, suggesties via de e-mail gesteld worden: info@zhg.nl of telefonisch 06 21 82 7878

Namens het bestuur,

Flora de Vrijer, voorzitter

Vergadering van het Algemeen Bestuur van het Zeister Historisch Genootschap (21 september 2020). Vanaf rechts, tegen de klok in, Flora de Vrijer, Eric van Meijgaard, Leo Baauw, Willem de Bruin, Peter van Buuren, Karen Veenland en Jan Peter van 't Sant.

FOTO JANHEIN HEIMEL

Inhoudsopgave Seijst 2020

Een veelzijdige 19 ^e -eeuwse architect: De Utrechter Nicolaas Johannes Kamperdijk (1815-1887). Deel 2.	B.H.J.N. Kooij	2020-I	blz	3
Een huis met een verhaal: Oude Arnhemseweg 157.	Dick van de Kamp	2020-I	blz	11
Uit de Collectie: Een schilderij van freule Jo van de Poll.	JanHein Heimel	2020-I	blz	14
Jaarverslag 2019. Met vertrouwen het nieuwe decennium in.	Eric van Meijgaard	2020-I	blz	16
Van het bestuur.	Flora de Vrijer	2020-I	blz	25
Inhoudsopgave Seijst 2019.	-	2020-I	blz	27
Van het bestuur.	Flora de Vrijer	2020-II	blz	30
Ten geleide / Toelichting bij de artikelen.	Jan Peter van 't Sant	2020-II	blz	31
Karel Johannes Cornelis Beckman.	Herman Beudeker	2020-II	blz.	32
Jacob Blokhuis.	Flora de Vrijer	2020-II	blz	34
Jacobus Christiaan Boogaard.	Jan Peter van 't Sant	2020-II	blz	36
Cornelis Matheus Johannes Maria Burger.	Margreet Wagenaar	2020-II	blz	38
Leendert Edelman.	Dick van de Kamp	2020-II	blz	40
Arnold van de Kamp.	Dick van de Kamp	2020-II	blz	42
Albert Cornelis Kerkhoff.	Herman Beudeker	2020-II	blz	44
Johan Coenraad Meijer.	Flora de Vrijer	2020-II	blz	46
Jan Schep.	Jan Peter van 't Sant	2020-II	blz	48
Willem Schmidt.	Margreet Wagenaar	2020-II	blz	50
Willem Frederik Smit en Arnoldus Stramrood.	Jan Peter van 't Sant	2020-II	blz	52
Catharinus Stomp.	Dick van de Kamp	2020-II	blz	56
Antonius Otto Hermanus Tellegen.	Herman Beudeker	2020-II	blz	58
Cornelis Vlot.	Flora de Vrijer	2020-II	blz	60
Wouter van Wijk.	Flora de Vrijer	2020-II	blz	62
Toelichting op de gebruikte onderstreepte namen en afkortingen.	-	2020-II	blz	64
Het Verzetskruis 1940-1945.	-	2020-II	blz	65
Uit de Nieuwe Zeister Courant, vrijdag 1 mei 1970.	-	2020-II	blz	66
Het verzetshedenkingskruis.	-	2020-II	blz	67
Watererfgoed De Carsbeek weer boven water.	Piet van der Schuit	2020-III	blz	71
Eikenstein: Tuchtchool, Rijksopvoedingsgesticht, Justitiële Jeugdinstelling. Opkomst en ondergang van een Zeister instelling.	Flora de Vrijer	2020-III	blz	79

Vissen in de Biltse en Zeister Grift.	Kees Floor	2020-III	blz	87
Een leuke foto. De Zeister schrijfster M.A.M. Renes-Boldingh.	Jan Peter van 't Sant	2020-III	blz	91
Uit de collectie: Stille getuigen van een trouwe werknemer.	Karen Veenland-Heineman	2020-III	blz	92
In memoriam. Vincent van der Burg.	Flora de Vrijer	2020-III	blz	94
Van het bestuur.	Flora de Vrijer	2020-III	blz	95
De Monté ver Loren Geschiedenisprijs.	-	2020-IV	blz	99
Die Geschwister Kelderman.	Dick Hoffman	2020-IV	blz	100
'Geen huwelijksaanzoek maar bijna even erg'.	JanHein Heimel	2020-IV	blz	107
Louise Stratenus, Zeist 1852-Princenhage 1908. Een bevlogten broodschrijfster uit de negentiende eeuw.	Nannie van Berkum	2020-IV	blz	110
'Nummer 1009' weer in het nieuws.	Dick van de Kamp	2020-IV	blz	116
Uit de Collectie: 'Saesti civibus sororibus cum meis canto' ('Met mijn zusters zing ik voor de burgers van Zeist').	Karen Veenland-Heineman	2020-IV	blz	119
Van het bestuur.	Flora de Vrijer	2020-IV	blz	122
Van het bestuur.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	2
Ten geleide.	Jan Peter van 't Sant	2020-extra	blz	3
'Herderskout'.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	4
'Kleinherrnhut'.	Margreet Wagenaar	2020-extra	blz	13
'De wonderboom in het Zeisterbosch'.	Margreet Wagenaar	2020-extra	blz	15
'Holder de bolder'.	Herman Beudeker	2020-extra	blz	17
Een romantisch gedicht over Zeist.	Jan Peter van 't Sant	2020-extra	blz	20
'Strijdt broeders voor het laatste'.	Dick van de Kamp	2020-extra	blz	22
Van Landlust tot Rozenhoeve.	Dick van de Kamp	2020-extra	blz	24
'Mineurslied'.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	26
'Vrees'lijke moord te Zeist'.	Herman Beudeker	2020-extra	blz	28
'Geroliedje'.	Margreet Wagenaar	2020-extra	blz	32
'Dit is het'.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	34
De dichter Marsman en Zeist.	Jan Peter van 't Sant	2020-extra	blz	35
'Dat heb je in Zeist'.	Jan Peter van 't Sant	2020-extra	blz	37
Het Zeister Volkslied.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	40
'Bestemming: Haven van Zeist'.	Flora de Vrijer	2020-extra	blz	42
De Zeister stadsdichters.	Jan Peter van 't Sant	2020-extra	blz	43

